

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2022)

Bilgit SAĞLAM

Arş. Gör. Dr., Fırat
Üniversitesi

bilgitsaglam@gmail.com

Ahmet BURAN

Prof. Dr., Fırat Üniversitesi
aburan@firat.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0025-6375>

<https://orcid.org/0000-0002-8430-1008>

Doğu Grubu Ağzlarında Eylemlerin Söz Dizimsel İstem Farklılıkları

*Syntactic Valency Differences of the Verbs in East Anatolian
Turkish*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 22.04.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2022

Atıf/Citation

SAĞLAM, B. ve BURAN, A. (2022). Doğu Grubu Ağzlarında Eylemlerin Söz Dizimsel İstem Farklılıkları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (1), 287-315.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1086590>

SAĞLAM, B. & BURAN, A. (2022). Syntactic Valency Differences of the Verbs in East Anatolian Turkish. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (1), 287-315.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1086590>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

* Bu çalışma Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Programı çerçevesinde Prof. Dr. Ahmet Buran danışmanlığında hazırlanan “Doğu Grubu Ağzlarında İstem” adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Öz

İstem (valency) bir istem taşıyıcısının etrafında söz dizimsel düzeyde doldurulacak boşluklar açma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Kimi ad, önad ve ilgeçlerin de bu kapasiteye sahip oldukları bilinse de istem taşıyıcıları genel olarak eylemlerdir. Tümcede sunulan yargının temel taşıyıcısı olarak eylemler, bu özellikleri dolayısıyla tümcede hangi tamamlayıcıların bulunacağını ve tamamlayıcıların hangi anlam bilimsel ve söz dizimsel özelliklere sahip olmaları gerektiğini tayin eder. Bu bakımdan eylem sahip olduğu istem kapasitesi sayesinde tümcenin söz dizimsel özelliklerini büyük oranda belirler.

Lucien Tesnière (1959) tarafından ortaya atılan istem kavramı kendisinden sonra gelen araştırmacılar tarafından eylem merkezli söz dizimsel bir metot olarak geliştirilmiş ve birçok dilin eşzamanlı, tarihsel ve karşılaştırmalı incelemelerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada da Doğu Grubu Ağızları'ndaki eylemlerin ölçünlü dilden farklı istem gerçekleştirmeleri incelenmiştir. "Doğu Grubu Ağızlarında İstem" adlı doktora tez çalışması için hazırlanan derlem kullanılarak eylemlerin söz dizimsel düzeyde görülen istem farklılıkları tespit edilmiş ve bu farklılıklar; farklı tamamlayıcı sayısı, farklı tamamlayıcı tipi ve farklı durum eki kullanımı başlıkları altında değerlendirilmiştir. Söz dizimsel farklılıkların olası nedenleri ise ağızların bazı arkaik kullanımları muhafaza etmeleri ile dil ilişkileri ve iki dillilik gibi dil dışı etkenler üzerine temellendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstem dil bilgisi, Doğu Grubu Ağızları, söz dizimi, söz dizimsel istem, durum eki.

Abstract

The term valency is defined by Lucien Tesnière (1959) as the capacity of verbs to open slots to be filled at the syntactic level. Although following researches after Tesnière (1959) made it clear that nouns, adjectives and postpositions also have the capacity to open syntactic slots, verbs are considered to be the main valency carrier in a sentence. The verbs, with this central role, have the capacity to determine the minimum number of the complements and their syntactic and semantic features to occur in a sentence.

After Tesnière, the concept of valency was developed with theoretical contributions and evolved into a syntactic analysis method called valency grammar and in the last few decades a number of synchronical, historical and comparative valency descriptions of languages have been done.

This study is a comparative valency analysis of standard Turkish and East Anatolian Turkish dialects (EAT). By using the corpus prepared for the doctoral thesis titled "Valency in East Anatolian Turkish Dialects", the syntactic differences of verbs were determined and the possible reasons for these differences were emphasized. The

differences in the syntactic valency are discussed under three titles: number of complements, types of complements and the use of case suffixes. In this study, it is claimed that the syntactic differences in East Anatolian Turkish are either linked to historical periods of Turkish or contact-induced change which developed through language contact and bilingualism.

Keywords: *Valency grammar, East Anatolian Turkish, syntax, syntactic valency, case suffix.*

Giriş

Türkiye Türkçesi ağzları (TTA) ile ilgili yapılan çalışmaları genel olarak derleme ve inceleme çalışmaları olmak üzere iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. 19. yüzyılın ortalarında yabancı Türkologların başlattığı ve 20. yüzyılda Türk araştırmacıların da katkılarıyla ivme kazanan derleme çalışmaları (Karahan, 2011, s. IX); Buran, 2002, s. 98) günümüzde lisansüstü düzeyde yapılan saha çalışmalarıyla birlikte TTA ile ilgili kapsayıcı incelemelerin yapılmasına olanak sağlayacak düzeye gelmiştir. Bununla birlikte TTA ile ilgili yapılan inceleme çalışmalarının ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı ile sınırlı kaldığı ve ağzlarla ilgili söz dizimi çalışmalarının yeterli ilgiyi görmediği belirtilmelidir (Csató 2000, 81). Bu durum, Menz (2002)'nin de dile getirdiği üzere ağzların ölçünlü Türkçe ile aynı söz dizimsel özelliklere sahip olduğu yönündeki genel kanaatin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak ağzların ölçünlü dilden farklı söz dizimsel özelliklerini tespit etmek mümkündür. Bu bağlamda ağzların söz dizimsel özelliklerinin dil biliminin sunduğu yeni yöntemlerle ele alınması önem arz etmektedir.

İstem dil bilgisinin sunduğu bakış açısı ve yöntemle Doğu Grubu Ağzları'nın (DGA) ölçünlü Türkçeden farklı gerçekleşen söz dizimsel özelliklerinin tespiti bu çalışmanın temel odağını oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada DGA'daki eylemlerin istem bilgisi incelenerek söz dizimsel istem düzeyinde görülen farklılıklar tespit edilecek, bu farklılıkların Türkçenin tarihî devirleriyle olan bağlantılarına işaret edilecek ve dil dışı faktörlerden dil ilişkileri ile iki dilliliğin istem değişimini üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

1. İstem Dil Bilgisi

Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale* (1959)¹ adlı çalışması ile modern söz dizimi araştırmalarına birçok kavram ve yöntem kazandırmıştır (bk. Osborne & Kahane, 2015). Bunlardan biri kendisinden sonraki araştırmacılar tarafından

¹ Tesnière'in *Éléments de syntaxe structurale* adlı eseri 1940'lı yıllarda tamamlanmış olsa da bu çalışmanın özet mahiyetindeki bir bölümü *Esquisse d'une syntaxe structurale* adıyla 1953'te, asıl metin ise 1959 yılında yayımlanmıştır.

geliştirilerek söz dizimi çalışmalarında yeni bir yöntem olarak ortaya çıkacak *istem* (valency) kavramıdır.

Tesnière, istem kavramını eylem merkeziliği (verb centrality) tezi üzerine inşa etmiştir. Tesnière, geleneksel dil bilgisinin tümceyi özne ve yüklem öbeği olarak ikili bir bölümlenme ile ele aldığı bakış açısına karşı çıkarak eylem merkezli bir bakış açısı ortaya koymuştur. Tesnière'e göre, tümce hiyerarşisinde en üstte yer alan ve diğer unsurları kendisine bağlı kılan eylem, tümcede yönetimi çerçevesinde gerçekleşebilecek çeşitli boşluklar açar. Dolayısıyla eylem, tümcede bu boşlukları dolduran tamamlayıcıların (actants) varlığını mümkün kılarak tümcenin söz dizimsel özelliklerini büyük oranda belirler. Tesnière, eylemin sözdiziminde başka unsurlar tarafından doldurulacak boşluklar açma kapasitesini onun *istemi* olarak adlandırır². Buna göre, *uyumak* eylemi bir istemli (1), *sevmek* eylemi iki istemli (2), *vermek* eylemi ise üç istemli (3) bir eylemdir³.

(1) Ali uyuyor.

(2) Ali Ayşe'yi seviyor.

² Tesnière'den sonra yapılan çalışmalar bazı ad, önad, ilgeç ve eylemsilerin de sözdiziminde istem boşlukları açabileceklerini dile getirmiştir. Öbek biçiminde tümcede yer alan unsurların da kendi içlerinde yönetim ilişkisine sahip olduğu ve dolayısıyla istem kapasitesinin sadece eylemlerle sınırlı olmadığı kabul edilmiştir. Çalışma eylem istemi üzerine yoğunlaştığından diğer sözcük sınıflarının istem betimlemeleri çalışmanın dışında tutulmuştur. Diğer sözcük sınıflarının istem incelemeleri için bk. Herbst (1988), Spevak (2014), Doğan (2015).

³ Alanyazında bir iki ve üç istemli eylemlerin varlığı kabul edilse de dört istemli eylemlerin varlığı tartışmalıdır. Tesnière, incelediği diller içerisinde dört istemli eylemlerin bulunmadığını dile getirirse de (Tesnière, 2015, s. 259) birçok araştırmacı hazırladıkları istem sözlüklerinde eylemlerin dört istemli kullanımlarını göstermiştir (ör. Herbst vd. 2004). Türkçede de dört istemli eylemlerin varlığı tartışma konusudur. Aydın Özkan (2017) dört istemli eylemlerin bulunmadığını savunurken Doğan (2011) ve Golzar (2016) *aktar-*, *al-* gibi kimi eylemleri dört istemli eylem olarak değerlendirmiştir.

Ehnert (1974), Korhonen (1977), Wotjak (1984) ve Welke (1988) ise temel istem-genişletilmiş istem ayrımı yaparak genişletilmiş istemlerinde beş istemli eylemlerin bulunduğu bahseder. Buna göre eylemin kullanıldığı anlam değişkesinde zihinde uyanan ilk bileşenler, dolayısıyla eylemle birlikte en sık kullanılan unsurlar eylemin *temel istemi* iken; zihinde uyanan ilk bileşenler olmasa da eylemin belirttiği olay örgüsü içinde yer alması gereken unsurlar eylemin genişletilmiş istemi olarak ele alınmalıdır. Almanca *fahren* “(araba, bisiklet vb.) sürmek” eylemi üzerinden örnekleyen Welke (1988), eylemin anlamı itibarıyla *eden*, *kaynak* ve *hedef* ifade eden tamamlayıcıların yanı sıra *vasita* ve *güzergâh* ifadeli iki tamamlayıcıyı daha bünyesinde barındırdığını ifade eder:

a. Er fährt von Berlin nach Wernigerode. “O Berlin'den Wernigerode'ye gidiyor.”

b. Er fährt mit seinem Auto von Berlin über Halle nach Wernigerode. “O arabasıyla Berlin'den Wernigerode'ye Halle üzerinden gidiyor.”

(3) Ali Ayşe'ye kitabı verdi.

İstem dil bilgisinde eylemlerin açtıkları istem boşluklarını söz dizimsel düzeyde dolduran unsurlara *tamamlayıcı* (actants) adı verilir. (1)'de *Ali*, (2)'de *Ali* ve *Ayşe'ye*; (3)'te *Ali*, *Ayşe'yi* ve *kitabı* tümcede tamamlayıcı olarak yer alırlar. Tesnière, bu noktadan hareketle, eylemleri *istemsiz* (avalent), *bir istemli* (monovalent), *iki istemli* (divalent) ve *üç istemli* olmak üzere dörde ayırır. *İstemsiz eylemler*, diğer bir deyişle kişisiz (impersonal) eylemler, genellikle Avrupa dillerinde bulunan ve özne konumunda dolgu adılı (dummy elements) bulunduran eylemlerdir. İngilizce *It is raining* ya da Almanca *Es regnet* “Yağmur yağıyor.” tümcelerinde özne konumunda yer alan *it* ve *es* adlarının gerçek dünyada herhangi bir gönderimleri olmadığından bu eylemler istemsiz eylemler olarak değerlendirilmektedir⁴. İstemsiz eylemler Türkçede bulunmamaktadır.

Türkçede bir istemli eylemler özne durumunda (nominatif) ve eksiz olarak işaretlenen bir tamamlayıcıya sahip, geleneksel dil bilgisinde geçişsiz olarak adlandırılan eylemlerdir (4).

(4) Ali'nin karnı ağrıyor.

İki istemli eylemler geçişli veya geçişsiz olabilirler. Bu eylemlerin ikinci tamamlayıcıları dolaysız nesne (5) veya dolaylı nesne (6) olabilir:

(5) Ali elma yedi.

(6) Ali bana vurdu.

Çiftgeçişli (ditransitive) olarak da bilinen üç istemli eylemler ise sözdiziminde özne, dolaysız nesne ve dolaylı nesne olmak üzere üç boşluk açarlar:

(7) Ali kitabı bana verdi.

Tümcede yer alan tüm unsurlar eylemle istem ilişkisi içinde bulunmak zorunda değildir. Bir diğer deyişle, tümcede sadece tamamlayıcılar bulunmazlar. Nitekim tüm eylemler için geçerli bazı durumlar vardır. Her eylem belli bir yer ve zamanda, belli bir biçimde vb. gerçekleşir. Tesnière (2015, s. 97), genellikle zarf görevinde bulunan ve tümcede eylemin anlamını tamamlamak için değil, belirtilen işe ek bilgi sunmak için yer alan bu unsurları tamamlayıcılardan ayırmıştır. Eyleme istem ilişkisi ile bağlı olmayan ve dolayısıyla eylemin yönetimi içinde yer almayan bu unsurlara *eklenti* (circumstances/adjunct) adı verilmektedir. Aşağıdaki (7a) örneğinde *Ali*, *kitabı*, *bana* unsurları tamamlayıcı iken *dün* ve *kütüphanede* unsurları eklentidir. Bu unsurlar

⁴ Tesnière, eski Yunancada görülen *Zeüs húei* “Jupiter yağıyor.”, *Ho theòs húei* “Tanrı yağıyor.” biçimindeki kullanımlara işaret ederek, bu örneklerdeki dolgu adlarının eski çağlarda bir gönderiminin olabileceğini ve bu tür eylemlerin bir istemli eylemlerden türemiş olabileceğini dile getirmektedir (Tesnière, 2015, s. 134).

eylemin anlamının bir parçası olmadıklarından tümceden çıkarılmaları tümcenin dil bilgiselliğini⁵ bozmaz (7): Tamamlayıcıların tümceden çıkarılması ise tümcenin dil bilgisel olarak kusurlu olmasına ya da eylemin belirttiği anlamdaki zihinsel bileşenlerinin eksik olmasına yol açar (7b). Bunun nedeni tamamlayıcıların eylemi anlamsal açıdan tamamlamaları, eklentilerin ise nitelemeleridir (Dowty, 2000, s. 1-2).

(7) Ali kitabı bana verdi.

(7a) Ali dün kitabı bana kütüphanede *verdi.*

(7b) *Ali bana *verdi.*

Tümceden çıkarılabilen tek unsur eklentiler değildir. Tamamlayıcılar da dil içi veya dil dışı sebeplere bağlı olarak tümceden çıkarılabilir. Dolayısıyla bazı tamamlayıcıların tümcede bulunmaları zorunlu iken bazılarının isteğe bağlıdır. Bu noktadan hareketle istem dil bilgisi alanyazınında tamamlayıcılar *zorunlu* ve *seçimli* olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınmaktadır. Genel bir tanımlama ile *zorunlu tamamlayıcılar* tümceden çıkarıldığında tümcenin dil bilgiselliğini etkileyen tamamlayıcılar⁶, *seçimli tamamlayıcılar* tümceden çıkarıldığında dinleyici tarafından bağlam, dünya bilgisi vb. sayesinde zihinde tamamlanabilen tamamlayıcılarıdır. Yukarıdaki (7b) örneğinde tümceden çıkarıldığında tümce dil bilgisel olarak kusurlu hâle geldiğinden *kitabı* unsuru zorunlu tamamlayıcı iken, (8) örneğindeki *terziye* ve (7c) örneğindeki *Ali* ve *kitabı* unsurlarının tümceden çıkarılması tümcenin dil bilgiselliğine ve eylemin anlamsal bütünlüğüne etki etmez. (8) örneğinde tamamlayıcı dinleyicinin dünya bilgisi ile tamamlanabileceğinden, (7c)'de ise dinleyici tamamlayıcıyı bağlam yardımıyla anlaşıldığından tümceden çıkarılması tümcenin dil bilgiselliğini bozmaz. Bunlardan ilki alanyazında *gerçek seçimli tamamlayıcılar* olarak adlandırılırken, ikincisi *bağlamsal seçimli tamamlayıcı* olarak adlandırılır⁷:

⁵ Çalışmada tümcenin dil bilgisel olması bir ana dil konuşuru tarafından kabul edilebilir tümceleri ifade etmektedir. Bu bağlamda * işareti bir ana dil konuşuru tarafından kabul edilmez olan tüm durumları ifade etmek için kullanılmıştır.

⁶ Uygun koşullarda zorunlu tamamlayıcıların da seçimli tamamlayıcılar gibi tümceden çıkarılabildikleri alanyazında bilinen bir durumdur. Pasch (1977) ve Helbig (1982) genel-geçer yargı ifadesi (a), karşıtlık (b) ve bağlamsal eksiltme (c) durumlarında zorunlu tamamlayıcıların silinebileceğinden söz eder. Welke (1988) ise bu üç dilsel koşulun yanında sözcüksel eksiltmenin (d) de zorunlu tamamlayıcıların silinmesine yol açabileceğine (Ayrıntılı bilgi için bkz. Sağlam, 2020, s. 27-30):

- Robin Hood zenginden alıp fakire verir.
- Ben seçilmem, seçerim.
- Son görüşmemizde (bana) yeni kitabından bahsetti.
- Mantarlar (kötü) kokuyor.

⁷Tümcede bulunan unsurların *zorunlu tamamlayıcı*, *gerçek seçimli tamamlayıcı*, *bağlamsal tamamlayıcı* ve *eklentiler* olarak 4'e ayrılması Allerton (1982)'ye dayanmaktadır. Bununla birlikte farklı araştırmacılar bu ayrımları farklı adlandırmışlardır. Örneğin Herbst (1999) Allerton'nun

(8) Elbise için (terziye) kumaş ısmarladım (Doğan, 2011).

-Ali kitabı kime verdi?

(7c) Bana verdi.

Çıkarıldığında tümcenin dil bilgiselliğini bozması seçimli tamamlayıcılar ile eklentileri tespitini zorlaştırmaktadır. Öyle ki alanyazında tamamlayıcıları belirlemek için oluşturulan testler zorunlu tamamlayıcılar ile eklentileri ayırmada net sonuç verse de seçimli tamamlayıcıları eklentilerden ayırmada kullanılabilecek işlevsel bir test henüz oluşturulamamıştır⁸. Bu nedenle farklı çalışmalarda araştırmacıların öznel değerlendirmelerinin olduğu ve eylemlerin farklı tamamlayıcı sayılarıyla ele alındıkları görülmektedir.

Bu çalışmada zorunlu tamamlayıcıları belirlemede silme testi uygulanarak tümcenin dil bilgiselliğini etkileyen tamamlayıcılar zorunlu tamamlayıcı olarak değerlendirilecektir. Seçimli tamamlayıcılar ile eklentilerin ayrımı için henüz söz dizimsel bir ölçüt oluşturulmadığından bu işlem tarafımızca yapılacaktır.

1.1. İstem Düzeyleri

Tesnière'den sonra konuya kuramsal katkılar sunan araştırmacılar istem dil bilgisinin kapsamını genişletmiştir. Özellikle kuramsal temelleri istem dil bilgisi ile aynı dönemde atılan Üretici Dil Bilgisi, dil bilimi incelemelerine yeni bir yön vermeye başlamıştır (Welke, 1988, s. 97). Bu bağlamda derin yapı-yüzey yapı ayrımı istem dil bilgisini de etkilemiş ve Allerton (1982), Somers (1987), Helbig & Schenkel (1983) gibi araştırmacılar istem tanımında evrensel ve dillere özgü görüngülerin ayrımlanması gerekliliğini savunmuşlardır. Yine Katz & Fodor (1963), Fillmore (1968, 1976, 2003) gibi araştırmacıların dilin söz dizimsel temsili ile anlam bilimi arasında çizilen ayrıma yönelik getirdiği eleştiriler söz dizimi ile anlam bilimi arasındaki mesafeyi daraltmış ve söz dizimsel hususların açıklanmasında anlam bilimsel yöntemler kullanılmaya başlanmıştır.

Tüm bu gelişmeler istem dil bilgisine yeni bir yön kazandırmış ve istemin düzeyler hâlinde ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bondzio (1971, 1978), Růžicka (1978), Helbig (1982, 1992), Allerton (1982), Helbig & Schenkel (1983) ve Welke (1988) istem düzeylerini ele alan ilk önemli çalışmalar olmaları bakımında önemlidir. Bu çalışmalarda istem düzeyleri konusunda bazı farklılıklar bulunsa da genel olarak söz dizimi incelemelerine anlam bilimsel bakış açısı katıldığını ve istem incelemelerinde evrensel olan hususlarla dillere özgü gerçekleştirmelerin ayırt edildiğini

(1982) bağlamsal seçimli tamamlayıcılar için kullandığı *contextual deletion* terimi yerine *contextually optional* terimini önermiştir. Fischer (1997) ise seçimli tamamlayıcılar için yapılan ikili ayrımı *gerçek seçimli ve bağlamsal seçimli* olarak adlandırmıştır.

⁸ Alanyazında oluşturulan testler ve işlevsellikleriyle ilgili bkz. Vater 1978.

söylemek mümkündür. Bu çalışmada, önerilen düzeyler ve sunulan argümanlar ile ilgili bir tartışmaya girilmeyecektir. Bunun yerine Helbig'e ait olan istem incelemelerinde en yaygın kabul edilen (Welke, 1988; Doğan 2011; Aydın Özkan 2017) istem düzeyleri tanıtılarak söz dizimsel istem düzeyinin diğer istem düzeyleri arasındaki yeri belirlenerek çalışmanın sınırları tayin edilmeye çalışılacaktır.

Helbig (1982, 1992) istemi mantıksal istem düzeyi, söz dizimsel istem düzeyi ve anlam bilimsel istem düzeyi olmak üzere üç katmanlı olarak ele almıştır:

Mantıksal İstem Düzeyi

Mantıksal istem düzeyi tümcenin temel kurucusu olarak bir eylemin gerçekleşebilmek için ihtiyaç duyduğu üye sayısının belirlendiği aşamadır. Eylemin sayıca alabileceği tamamlayıcılar mantıksal istem düzeyinde kayıtlıdır (Helbig & Schenkel, 1983, s. 65). Örneğin *uyumak* eyleminin gerçekleşebilmesi için uyuma eylemini gerçekleştirecek bir (uyuyan); *tanışmak* eylemini gerçekleştirecek iki üyenin (tanışan ve tanışılan) mantıksal olarak olay örgüsünde bulunması gerekir. Mantıksal istem düzeyi de eylemin kullanıldığı anlam değişkesi içinde açtığı istem boşluklarını ve bunların sayı değerini ifade etmektedir. Mantıksal istem düzeyi dil dışı dünya ile bağlantılı olduğundan dillere özgü değil evrensel olarak kabul edilmektedir (Helbig & Schenkel, 1983, s. 65). Çünkü belli bir olayın gerçekleşebilmesi için gerekli olan bileşenler tüm diller için geçerlidir. Evrensel niteliğinden ötürü mantıksal istem, ana dili sezgiyle bilinir (Doğan, 2011, s. 50).

Anlam Bilimsel İstem Düzeyi

Eylemler tümcede yer alacak tamamlayıcıların sadece sayısını değil anlamsal özelliklerini de belirler. Bu bağlamda eylemler söz diziminde açtıkları boşlukları dolduracak tamamlayıcılara, eylemin ifade ettiği işe uygun anlamsal özellikler tayin eder (Helbig, 1992, s. 66). Bunlar alanyazında anlamsal sınırlılıklar ve anlamsal roller ile incelenir⁹.

Anlamsal sınırlılıklar (semantic restrictions/selectional restrictions) tamamlayıcıların gönderimde bulunduğu varlığın için özelliklerini ifade eder. Eylem kurduğu olay örgüsü içinde tümcede bulunabilecek üyeleri işaret ettikleri varlıkların uygunluklarına göre seçer:

(9a) Ahmet_[+CANLI] Ayşe'nin açık sözlülüğünü_[+SOYUT] çok beğeniyor.

⁹ Bunların dışında alanyazında *verb-specific description* olarak adlandırılan *eyleme özgü betimlemeler* de anlam bilimsel istem düzeyinde kullanılan bir yöntemdir (bkz. Götz-Votteler, 2007: 38). Valdimarsson (2012)'nin de belirttiği üzere eyleme özgü betimlemeler eylemin her anlam değişkesinde farklılaştığından temelde eylemin anlam değişkesinin tekrarından ibarettir. Bu anlamda istem dil bilgisinin anlam bilimsel betimlemelerinde kullanılması işlevsel görülmemektedir (Valdimarsson, 2012, s. 5).

(9b) *Ayşe'nin açık sözlülüğü_[-CANLI] Ahmet'i çok beğeniyor.

(9c) Ayşe_[+CANLI] Ahmet'i_[+CANLI] beğeniyor.

beğen- eylemi iki istemli bir eylemdir. Bu bakımdan eylem, mantıksal istemi açısından olay örgüsünde beğenen ve beğenilen olmak üzere iki üye bulundurulur. Eylem bu anlam değişkesinde etken çatıda kullanıldığında özne görevindeki tamamlayıcısına [+CANLI] anlamsal sınırlılığını tayin eder. (9b) tümcesinin dil bilgisel olarak kusurlu olmasının nedeni *Ayşe'nin açık sözlülüğü* tamamlayıcısının [-CANLI] ve [+SOYUT] özellikli olmasıdır. (9c)'nin dil bilgisel olarak uygun olması *beğen-* eyleminin bu örnekte nesne görevindeki tamamlayıcısına özne görevindeki tamamlayıcısı gibi dar bir anlamsal sınırlılık tanımadığını gösterir.

Eylemler kullanıldıkları anlam değişkesine bağlı olarak tamamlayıcılarına çeşitli anlamsal roller belirler. Anlamsal roller tümcedeki unsurların anlam bilimsel etiketleridir. Bu etiketler, tümce unsurlarının her birinin eylem tarafından sunulan olay örgüsündeki anlamsal katkılarını işaretlerler. Anlamsal roller eylemin kullanıldığı anlamla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla aynı eylemin farklı anlam değişkelerinde farklı anlamsal rol şemalarını görmek mümkündür. Aşağıdaki örneklerde *Ayşe'ye* tamamlayıcısının aynı durum eklerine sahip olmasına ve aynı söz dizimsel işlevde (dolaylı nesne) kullanılmasına karşın eylemin (10)'da [HEDEF], (11)'de [UYARICI], (12)'de [FAYDALANAN] rollerine sahip olduğu görülmektedir:

(10) Ali_[EDEN] Ayşe'ye_[HEDEF] bakıyor (= bakışı bir öne çevirmek)

(11) Ali_[DENEYİMCİ] Ayşe'ye_[UYARICI] bakmaz. (= beğenmek, hoşlanmak)

(12) Ali_[EDEN] Ayşe'ye_[FAYDALANAN] bakıyor. (= geçimini sağlamak, geçindirmek)

Söz dizimsel İstem Düzeyi

Söz dizimsel istem düzeyi, mantıksal ve anlam bilimsel istemin yüzey yapıdaki görünümüdür. Bir diğer deyişle, eylemin mantıksal düzeyde açtığı boşlukların yüzey yapıda dil bilgisel ilişkiler ve bağlantılar çerçevesinde tamamlanması ve gerçekleştirilmesidir (Aydın Özkan, 2017, s. 95). Bu düzeyde, anlamsal rolleri ve sınırlılıkları belirlenen tamamlayıcıların hangi söz dizimsel işlev (özne, nesne vb.), hangi tamamlayıcı tipi (tümce tipi, ad öbeği vb.) ile tümcede yer alacakları, hangi durum ekleri ile eyleme bağlanacakları vb. belirlenir.

(13) Kazağın_[Dolaysız Nesne=UYARICI] çok beğendim.

(14) *Kazağın*_[Özne=UYARICI] hoşuma gitti.

(15) Ahmet bana vurdu. (= darp etmek)

(16) Ahmet beni vurdu. (= silah yardımıyla öldürmeye teşebbüs etmek)

(17) Bana “buraya gel!” dedi.

(17a) *Bana buraya gelmemi dedi.

(18) Bana buraya gelmemi söyledi.

(18a) *Bana “buraya gel!” söyledi.

(13) örneğinde *beğen-* eylemi [UYARICI] anlamsal rolünü dolaysız nesne işlevine sahip tamamlayıcıya yüklerken, *hoşa gitmek* eylemi aynı roldeki tamamlayıcısını özne işleviyle tümcede bulundurur (14). *vur-* eylemi “darb etmek” anlamında yönelme durumunda bir tamamlayıcıyı talep ederken, “silah yardımıyla öldürmeye teşebbüs etmek” anlamında tamamlayıcısına belirtme durum ekini yükler. *de-* eylemi tümce tipli tamamlayıcının tümcede gerçekleşmesine izin verirken aynı anlamlı *söyle-* eylemi ad öbeği tipinde tamamlayıcı talep eder. Nitekim (17a) ve (18a) örneklerinin kusurlu olmasının nedeni uygun tamamlayıcı tipinin seçilmemiş olmasıdır. Tüm bu durumlar istemin söz dizimsel istemi ile ilgilidir.

Helbig (1992) söz dizimsel istem düzeyini ayrıca zorunlu ve seçimli tamamlayıcıların belirlendiği düzey olarak görür. Aşağıdaki örneklerde aynı anlam değişkesinde kullanılmalarına rağmen *git-* ve *öl-* eylemlerinin zorunlu tamamlayıcı sayılarının farklı olduğu görülür. (19)’da *git-* eyleminin iki zorunlu tamamlayıcısı varken (20)’de *öl-* eylemi tümcede bir zorunlu tamamlayıcıya yer verir:

(19) *Adam gitti.

(19a) Adan kalp krizinden gitti.

(20) Adam öldü.

(20b) Adam kalp krizinden öldü.

Mantıksal istem düzeyinin aksine söz dizimsel istem düzeyi evrensel değil, dillere özgüdür. Eylem anlamında saklı olan zihinsel bileşenlerin söz dizimine aktarılma zorunlulukları, tümcede hangi söz dizimsel özelliklerle yer alacakları, hangi anlamsal sınırlılıklara sahip olacakları hangi dil içi-dil dışı koşullarda tümceden silinebilecekleri gibi durumlar dillere göre farklılık gösterir. Söz dizimsel istem düzeyinin dillere özgü özelliğini *oku-* ve *çık-* eylemleri üzerinden aşağıdaki biçimde örneklendirebiliriz:

(21) He is reading.

(22) *Okuyor.

(22a) O kitap okuyor.

(23) He climbed the tree.

(23a) O ağaca çıktı.

Türkçede etken çatılı tümcelerde *oku-* eylemi ikinci tamamlayıcısının tümcede yer almasını zorunlu olarak gerektirir. İngilizce için ise böylesi bir zorunluluk söz konusu değildir. Türkçede *oku-* eyleminin çok anlamlı olması (öğrenim görmek, kitap vb. okumak, çağırmak, yorumlamak...) nesne unsurunun tümceden çıkarılmasına izin vermemektedir. (22) örneğinin dil bilgisel olarak kusurlu olması eylemin çok anlamlı yapısına bağlıdır. Nitekim (22a)'da tümcede *kitap* unsuru yer aldığı muğlak anlam belirginleşmekte ve tümce kabul edilebilir olmaktadır. *çık-* eylemi ise Türkçede dolaylı nesne işlevli tamamlayıcı gerektirirken İngilizcede aynı anlamlı *climb* eylemi tümcede dolaysız nesne işlevli tamamlayıcıya yer veremeyi mümkün kılar.

Söz dizimsel istemin dillere özgü bu durumu karşılaştırmalı istem çalışmalarına uygun bir zemin sunmaktadır. Bu çalışmada da DGA'daki eylemlerin söz dizimsel istem bilgilerindeki farklılıklar ölçünlü Türkçe ile karşılaştırılacaktır.

DGA ile ölçünlü Türkçedeki farklılıklara değinmeden önce çalışmada kullanılan verinin nasıl elde edildiği konusuna değinmek çalışmanın sınırlarını da belirlemek açısından önem arz etmektedir.

2. Veri Seti

Çalışmada “Doğu Grubu ağzları” ibaresi ile Karahan (2011)'de yapılan tasnif çalışmasına göre sınırları çizilen dil sahası içindeki il, ilçe ve köylerde konuşulan ağzlar kastedilmektedir. Karahan (2011)'de DGA dil özelliklerine göre 4 alt gruba ayrılmıştır. Çalışma için her alt grubu temsilen grubun genel özelliklerini bünyesinde barındıran, derlemleri önceki çalışmalar tarafından kapsamlı şekilde hazırlanmış ve yeterli malzeme sunan I. gruptan Van, II. gruptan Kars, III. gruptan Ardahan ve IV. gruptan Elazığ illeri ağzları seçilmiştir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan veri seti Engin Gökçür'ün (2014) *Van Gölü Havzası Ağzları*, Tuncer Gülensoy ve Ahmet Buran'ın (1994) *Elazığ ve Yöresi Ağzlarından Derlemeler*, Ahmet Bican Ercilasun'un (1983[2002]) *Kars İli Ağzları* ve İbrahim Tosun'un (2016) *Ardahan İli Ağzlarının Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri* adlı çalışmalarından toplanmıştır. Adı geçen çalışmaların derleme metinleri bilgisayar ortamına aktarılmış ve 280.000 sözcüklük bir derlem oluşturulmuştur. Çalışmada tespit edilen istem bilgisi farklılıkları bu derlem taranarak tespit edilmiş, sunulan örnekler yine buradan seçilmiştir.

3. Doğu Grubu Ağzlarında Eylemlerin Söz Dizimsel İstem Farklılıkları

Bir eylemin iki dil değişkesi¹⁰ arasındaki istem farklılıkları iki temelde ortaya çıkabilir: Eylem;

¹⁰ Çalışmada değişke terimi İngilizce *variant* teriminin karşılığı olarak bir dilin farklı alt kollarını (ölçünlü dil, lehçe, ağız vb.) ifade edecek biçimde kullanılmıştır.

a) bir değişkede diğerinde olmayan bir anlama sahiptir ve dolayısıyla farklı anlam bilimsel ve/veya söz dizimsel istem şemasına sahiptir;

b) anlam bakımından bir farklılık sergilemez; ancak farklı söz dizimsel istem şeması ortaya koyar.

Bu çalışmanın odağını ikinci durumda ortaya çıkan söz dizimsel farklılıklar oluşturmaktadır. Dolayısıyla eylemlerin anlamsal farklılığından kaynaklı söz dizimsel istem farklılıklarına değinilmeyecektir. Bu bölümde eylemlerin farklı istem gerçekleştirmeleri örneklendirilecek, bu kullanımların olası sebepleri 4. *Tartışma* bölümünde tartışılacaktır.

Çalışmada DGA'daki eylemlerin aynı anlam değişkesinde söz dizimsel istemlerinin *tamamlayıcı sayısı, tamamlayıcı tipleri ve tamamlayıcıların aldıkları durum ekleri* bakımından farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Farklı Tamamlayıcı Sayısına Sahip Eylemler

Türkçede diğer dillerde olduğu gibi en yaygın istem değiştirim¹¹ yolu çatı değiştirimidir. Bu bağlamda örneğin edilgenleştirmenin istemi eksilten (24a), ettirgenleştirmenin ise istemi artıran bir yöntem olduğu bilinmektedir:

(24) Ahmet kalemi kırdı.

(24a) Kalem kırıldı.

(24b) Ahmet kalemi bana kırdırdı.

Türkçede sınırlı sayıdaki bazı eylemler söz dizimsel olarak ikili bir şema ortaya koyarlar (Erdem, 2017, s. 9). Hem geçişli hem de geçişsiz kullanıma uygun olan bu eylemler yüzey yapıda bir veya iki tamamlayıcı ile gerçekleşebilirler. Aşağıdaki örneklerde *düş-* ve *çarp-* eylemlerinin iki farklı istem şemasına ortaya koyduğu görülmektedir. Alternatif söz dizimi yapıları gösteren bu çiftler aynı anlama sahiptir. Aralarındaki farklılık tamamlayıcı sayılarında ortaya çıkmaktadır:

(24) Arabanın fiyatı düştü.

(24a) Ahmet arabanın fiyatından 10 milyar düştü.

(25) Top bana çarptı.

(25a) Ahmet topu bana çarptı.

¹¹ Eylemin anlam bilimsel süreçlerden kaynaklanan istem değişiklikleri istem değişimi (valency change); biçim bilimsel süreçlerden kaynaklanan istem değişiklikleri ise istem değiştirimi (valency alternation) olarak adlandırılmaktadır (Doğan, 2017, s. 197).

DGA'da *doğmak* eyleminin yukarıdaki örneklere benzer biçimde eylemin geçişli (iki istemli) ve geçişsiz kullanımlarına rastlanmıştır. Bu eylem bilindiği üzere ölçünlü Türkçede sadece geçişsiz ve bir istemli olarak kullanılmaktadır:

(26) [...] onun kısırağı burda *doğdu* (Ercilasun, 2002, s. 193)¹².

“Onun kısırağı burada doğdu.”

(27) *doğmıyen* heyvannara düge diyerdiñ. ta *doğane* Kádá *doğdıñdan* sona inek diyerdiñ. [...] (Gökçür, 2012, s. 441).

“Doğurmayan hayvanlara doğurana kadar ‘düge’ deriz. Doğurduktan sonra ‘inek’ deriz.”

(28) kimsemiz yoh, anamın bacası çağa *doğmamış* (Gülensoy & Buran, 1994, s. 88)

“Kimsemiz yok, teyzem çocuk doğurmamış.”

(29) Bir aşbazımızın arvadı bir oğlan *doğdu*. (Ercilasun, 2002, s. 273).

“Bir aşçımızın karısı bir oğlan doğurdu.”

Farklı Tamamlayıcı Tipi

Söz dizimsel istem düzeyinde tamamlayıcıların yapıları da belirlenir. Türkçede tamamlayıcı tiplerini temelde ad öbeği tipi ve tümce tipi tamamlayıcılar olarak ikiye ayırmak mümkündür (Altan, 2008, s. 123). Ad öbeği tipindeki tamamlayıcılar ad-soylu (30) veya eylemsi ekli eylem-soyulu bir öbeğin (31) çeşitli durum ekleriyle yüklemeye bağlandığı tamamlayıcıdır. Tümce tipli tamamlayıcılar ise eylemlerinin kişi ve kip ekleriyle çekimlendiği, *diye* ve *ki* gibi bağımsız bir dil birimiyle (32) ya da böyle bir bağlayıcı birim olmadan ana tümcenin yüklemine bağlanan tamamlayıcıdır (33):

(30) Ahmet Ayşe'nin arabasını *gördü*.

(31) Ahmet Ayşe'nin kendisine baktığını *gördü*.

(32) Ahmet *sandı* ki Ayşe şiir okuyor.

(33) Ahmet Ayşe şiir okuyor *sandı*.

Bu iki tip tamamlayıcı içinde ad öbeği tipinin Türkçenin yapısına daha uygun olduğunu söylemek mümkündür. (31) örneğinde görüldüğü gibi yantümcenin eylem bulundurduğu durumlarda eylemin eylemsi ekleriyle adlaştırılması ve ad öbeği tipine değiştirilmesi Türkçenin karakteristik bir özelliğidir (Erguvanlı-Taylan, 1998, s. 155).

¹² Çalışmada sunulan ağız örneklerindeki transkripsiyon işaretlerinde alıntı yapılan kaynak çalışmalardaki şekle bağlı kalınmıştır.

Tümce tipli tamamlayıcıların ise daha çok dil ilişkilerinin etkisiyle Karahanlı Türkçesi dönemi itibariyle görülmeye başladığı bilinmektedir.

Özellikle *söyleme*, *duygu* ve *bilişsel* eylemlerle kullanılan tümce tipli tamamlayıcılar DGA’da çok sık olarak karşımıza çıkar. Ölçünlü Türkçede hem tümce tipli tamamlayıcı hem ad öbeği tipli tamamlayıcı alabilen eylemlerin (san-, düşün- gibi) yüksek oranda tümce tipli tamamlayıcılarla kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Ayrıca aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere ölçünlü Türkçede tümce tipli tamamlayıcı ile kullanılmayan *başla-*, *kıy-*, *utan-*, *söyle-* eylemleri DGA’da tümce tipli tamamlayıcılar ile kullanılmaktadır.

(34) biz çağalara ad göyamazuh. [...] dervüş geldiği zaman asıl adlarını o sölesin deyiler, eyi deyiler, (onlar) *başlier* ki ad göyalar, (Gülensoy & Buran, 1994, s. 89)

“Çocuklara biz ad koymayız. [...] derviş geldiği zaman adlarını o koysun isterler. ‘İyi!’ derler ve ad koymaya başlarlar.”

(35) cécimleri de *Kıymezdile yere sereller* (Gökçür, 2012, s. 421).

“Çeçimleri (bir çeşit kilim) yere sermeye kıyamazlardı.”

(36) *gorhiyem polisler gele beni yahaliyalar*. (Gökçür, 2012, s. 340)

“Polisler gelip beni yakalayacaklar diye korkuyorum.”

(37) *utandım senin yanına getiram*. (Gülensoy & Buran, 1994, s. 212)

“Senin yanına getirmeye utandım.”

(38) Bu adam bir gün ğarısına gelir, *söyliyer* ki, *söyliyer* ki «ğarı, ben bir haşıl yuduzdum. Sen bu haşılı bişir de gelsin Aslan Ağaynan Murad Ağa yèsinner.» (Ercilasun, 2002, s. 164)

“Bu adam karısına gelip ‘Hanım, ben (oyunda) haşıl (bir çeşit yemek) kaybettim. Sen bu haşılı pişir de Aslan Ağa ile Murat Ağa yesin.’ diyor.

Farklı Durum Eki Kullanımı

Söz dizimsel istem düzeyinde görülen bir başka farklılık durum eklerinde karşımıza çıkmaktadır. DGA’daki eylemlerin tamamlayıcılarına ölçünlü Türkçeden farklı durum eki yüklemelerini *düzenli durum eki farklılıkları* ve *düzensiz durum eki farklılıkları* olarak iki başlıkta ele almak mümkündür. Düzenli durum eki farklılıklarından kasıt aynı eylemin aynı anlam değişkesinde tutarlı bir biçimde farklı durum eki talep etmesidir. Ölçünlü Türkçede *bin-*, *söv-*, *vur-*¹³ eylemleri ikinci tamamlayıcısına

¹³ *vurmak* eyleminin “dövmek, darp etmek” anlamı kastedilmektedir.

yönelme durum ekini yüklerken aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere DGA'da bu eylemler belirtme durum ekli tamamlayıcılar ile de kullanılırlar:

(39) bi de bi atım var ki sorma. (ben) ati bindim, küreK ellerimizde, yeTmiş seKsen adam, geTTTuğ (Tosun, 2016, s. 200)¹⁴.

“Bir de atım var ki sorma. Ata bindim, kürekler ellerimizde, yetmiş seksen adam gittik.”

(40) yané kürTçe meni söydi. (Gökçür, 2012, s. 434).

“Yani Kürtçe bana küfretti.”

(41) atları vuriler vuriler atlar gahmi. (Gülensoy & Buran, 1994, s. 46)

“Atlara vuruyorlar, vuruyorlar ama atlar kalkmıyor.”

Düzensiz farklılıklar olarak adlandırdığımız durum eki farklılıkları, tamamlayıcıların tümcede eylem anlamı ve yönetiminden bağımsız olarak düzensiz biçimde farklı durum ekleri ile gerçekleşmesini ifade etmektedir. *işe-* eylemi ile kurulan aşağıdaki tümcelerde yön belirten unsurun ilk örnekte belirtme ve yönelme, ikinci örnekte ise bulunma durum ekini aldığı görülmektedir:

(41) dilki yemiş içmiş içini işemiş, ondan sora gelmiş pıreye kavuşmuş, demiş, pıreye öbür küpün de ver, senin ükün ağır ver onu da taşıyam. onu da ali yeyi içine işi (Gülensoy & Buran, 1994, s. 100).

“Tilki yemiş, içmiş, içine işemiş. Ondan sonra pırenin yanına gitmiş ve ona ‘Pıreye öbür küpünü de ver! Senin yükün ağır. Ver onu da taşıyayım.’ demiş. Onu da alıyor, yiyip içine işiyor.”

(42) men şışenin içinde işiyem (Gökçür, 2012, s. 399).

“Ben şışenin içine işiyorum.”

DGA'daki bu tür düzensiz durum eki değiştirimleri belirli bir eylem ve durum sınıfına özgü değildir:

(43) sen ihTiyarsın ben gencim bunlar gençTır sana begánmazlar." (Gülensoy & Buran, 1994, s. 183) (Belirtme yerine yönelme durum eki)

“Sen ihtiyarsın, ben ise gencim. Bunlar genç, seni beğenmezler.”

(44) ğab, ğaşıuğdur. heP ğonşılarda isTiyidiğ. (Gökçür, 2012, s. 380) (Ayrıılma yerine bulunma durum eki)

¹⁴ Bu kullanım derlememizde sadece Ardahan ve Kars ili ağızlarında tespit edilmiştir.

“Kaptır, kaşıktır... Bunları hep komşulardan isterdik.”

(45) oğlan *galıy ğapının öğüne*. (Gülensoy & Buran, 1994, s. 142) (Bulunma yerine yönelme durum eki)

“Oğlan kapının önünde kalıyor.”

(46) Ağlamışlar sızlamışlar, bavası ağlıya, ağlıya, ağlıya güzları kör olmuş. üsuF *ordan ğoyıdan ğalmış*. (Gülensoy & Buran, 1994, s. 177) (Bulunma yerine ayrılma durum eki)

“Ağlamışlar, sızlamışlar. Ağlaya ağlaya babasının gözleri kör olmuş. Yusuf orda, kuyuda kalmış.”

4. Tartışma

Ölçünlü Türkçe ile ağızların istem bakımından karşılaştırıldığı durumlarda hangi dil değişkesinin Türkçenin söz dizimsel temayüllerinden ayrıldığı hangisinin koruyucu davrandığının tespiti için eylemlerin Türkçenin tarihî devirlerindeki istem bilgilerine bakmak gerekmektedir.

doğ- eyleminin bir ve iki istemli kullanımlarını Türkçenin tarihî devirlerinden itibaren takip etmek mümkündür. Clauson, *doğ-* eyleminin asıl olarak geçişsiz olduğunu, eylemin geçişli kullanımlarının Orta Türkçe dönemi itibariyle ortaya çıktığını kaydetmektedir (Clauson, 1972, s. 465). Dolayısıyla *doğ-* eyleminde karşımıza çıkan alternatif istem şemalarının DGA'nın eskicil özellikleri koruması ile açıklamak mümkündür. Nitekim *doğ-* eylemi diğer birçok lehçe ve ağızda benzer biçimde ikili kullanıma sahiptir (bkz. Erdem 2017). Sevortyan (1960)'ın kaydettiğine göre bu durum Türkçenin tarihi ve çağdaş lehçelerinde sadece *doğ-* eylemi ile sınırlı olmayıp bazı diğer eylemlerde de görülmektedir.

DGA'nın tamamlayıcı tiplerinden tümce tipli tamamlayıcıları ölçünlü Türkçeden daha fazla tercih etmesi dil ilişkilerini işaret etmektedir. DGA'nın konuşulduğu coğrafyanın tarihsel geçmişine baktığımızda bölgenin Türk fetihleri ve Safevi yayılması ile sık sık el değiştirmesi bölgede Türkçe-Farsça dil ilişkilerinin yoğun biçimde gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır (Bulut, 2006, s. 187). Coğrafi yakınlık da hesaba katıldığında DGA'nın ölçünlü dilden daha yoğun biçimde Farsçadan etkilenmesi ve bünyesinde ölçünlü dilde bulunmayan özellikler barındırması olağandır.

Tümce tipi tamamlayıcılarda Farsça ile ortaklaşan iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan biri *sözcük dizilişi*, diğeri ise *yapısı* ile ilgilidir. Aşağıda Farsça karşılıkları ile birlikte verilen örneklerde görüleceği üzere DGA'da tümce tipli tamamlayıcı her zaman yüklemden sonra gelmektedir. Ayrıca tamamlayıcının yüklemi istek kipi {-A} ile çekimlenmektedir. Bu iki özellik de Farsçadan yapılan kopyalamadır. Farsçada

yantümce ana tümceden sonra gelir ve yantümcenin eylemi istek kipi ile (hale iltizami-
حاله التزامی) çekimlenir:

DGA : *utandım senin yanına getirem.*

Farsça : *Hicalet mi-keş-em in ra bera-t bi-yar-em.*

utanç ş.z, çek-,1.t.ş. bu belirtme d. için, 2.t.ş.e. iltizam, getir-,1.t.ş.

Utanç çekiyorum onu senin için getireyim.

“Onu yanına getirmeye utaniyorum.” (خجالت میکشم این را برات بیارم)

DGA : *görhiyem polisler gele beni yahaliyalar.*

Farsça : *Mi-ters-em (ki) polis-ha me(n)- ra be-gir-end.*

ş.z., kork-,1.t.ş. bağlaç polis, çok. ben-belirtme d.e. iltizam, tut-, 3.ç.ş.e.

Korkuyorum (ki) polisler beni tutsunlar.

“Polisler beni yakalayacaklar diye korkuyorum.” (می ترسم کی پلیس ها مرا بگیرند)

Eylemlerin farklı durum ekli tamamlayıcılar ile gerçekleşmeleri alanyazında ilgi çeken bir konudur. Nöbetleşme olarak da değerlendirilen bu farklılıklarla ilgili en detaylı çalışmalar bilindiği üzere Güneybatı Anadolu Ağzları’nda görülen belirtme-yönelme durum eki nöbetleşmeleri hakkında yapılmıştır. (bk. Gülensoy, 1988; Korkmaz, 1995; İlker, 2013; Demir, 2014):

(47) *derdime eşme benim* (Korkmaz, 1995, s. 223).

“Derdimi eşme benim.”

(48) *gız evini unnâ da gidiyo* (Korkmaz, 1995, s. 222).

“Kız evine onlar da giderler.”

Günay (1978), aynı durumun kısmen Kuzeydoğu Anadolu Ağzları’nda da görüldüğünü belirtmektedir:

(49) *şu dağa duman aldı* (Günay, 1978, s. 137)

“Şu dağı duman aldı.”

(50) *yola tamir ederdiler* (Günay, 1978, s. 250)

“Yolu tamir ederdiler.”

Araştırmacılar konuyla ilgili birçok fikir öne sürmüştür. Korkmaz (1995) belirtme-yönelme durum eki nöbetleşmelerinin Eski Türkçe {+Xg} ile ilgili olabileceğini dile getirir. Gülsevin (2002) bu duruma ünlü daralmasının yol açabileceğine işaret eder. Karahan (2015) ünlü daralmasının nöbetleşmenin bir yönünü açıkladığını dile getirerek belirtme yerine yönelme durum ekinin kullanılmasını *aşırı düzeltim* (hypercorrection) sonucu gelişen bir durum olarak değerlendirir. İlker (2013) ise bu değişimin daha çok *iş, hareket ve bilişsel* eylemlerde görüldüğünü belirttikten sonra benzer anlamlardaki eylemlerin birbirlerini örneksediğini bu nedenle derin yapıda unsurlar arasında kurulan ilişkilerin yüzey yapıya aktarılırken birbirinin yerine kullanılabileceğini ifade eder.

DGA'daki ölçünlü dilden farklı olan durum eki kullanımlarını ikiye ayırmak gerektiği, bir kısım farklılıkların sistemli olduğu, bir kısım durum eki kullanımlarının ise düzensiz olduğu daha önce belirtilmişti. DGA'daki düzenli durum eki nöbetleşmelerinin kökenlerini Türkçenin tarihi dönemlerinde bulmak mümkündür. DGA'da belirtme durum eki alan *bin-*, *söv-* (E.T. sög-) ve *vurmak* (E.T. ur-) eylemleri Eski Türkçede de tamamlayıcılarına aynı durum ekini yüklemekteydi. Dolayısıyla bu eylemlerin istemlerinin zamanla ölçünlü Türkçede değiştiğini ve bu bağlamda DGA'nın ölçünlü Türkçeden eskicil özellikler taşıdığını söylemek mümkündür:

kül tegin azman **atıg** *binip* oplayu tegdi altı erig sançdı (KTK5)

“Kül Tigin Azman kır atına binip sabırsızca hücum etti. Altı eri mızrakladı.” (Tekin, 2010, s. 37).

itni sö:gti. (Rbğ)

“Köpeğe sövdü.” (Clauson, 1972, s. 818)

[...] ol bel'am anı ne kadar ki urdu turguramadı. (TS, s. 3967)

“Bel'am onu ne kadar dövdüyse de durduramadı.”

DGA'daki düzensiz durum eki farklılıkları Güneybatı ve Kuzeydoğu Anadolu Ağızları'nı hatırlatsa da birkaç açıdan farklılık göstermektedir. İlk olarak bahsi geçen ağız bölgelerinde görülen nöbetleşmeler DGA'ya kıyasla düzenlidir. Ayrıca DGA'da görülen düzensiz durum eki kullanımları tamamlayıcılarla sınırlı değildir. Tümcedeki eklentilerin de ölçünlü dilden farklı durum ekleriyle işaretlendiğine sık rastlanılır. Bunun yanında DGA'da görülen nöbetleşmeler belirtme ve yönelme durumu ile sınırlı değildir. (41)-(42) numaralı örneklerde de görüldüğü üzere aynı eylemin belirtme, yönelme ve bulunma durum ekli bir öge ile gerçekleştiği kullanımlar mevcuttur. Son olarak DGA'daki düzensiz nöbetleşmeler sınırlı eylemlerde değil tüm eylemlerde gözlemlenebilmektedir.

Bu tür düzensiz kullanımların konuşma diliyle ilişkili olabileceği ihtimal dâhilindedir. Nitekim konuşma dilinde konuşurun metaforik veya metonimik yollarla bir eylemi başka bir eylem yerine kullanması ve dolayısıyla istem şemasını kopyalaması olağandır. (51) örneğinde *kesmek* eylemi metonimik¹⁵ bir yolla *üretmek* veya *yapmak* eylemlerinin yerine 3 istemli olarak kullanılmış ve ayrılma durumlu tamamlayıcı almıştır:

(51) (Q)_[EDEN] Meşeden_[MATERYAL] güzel bir kütük_[ÜRÜN] *kesir* (Ercilasun, 2002, s. 161).

“Meşeden güzel bir kütük kesiyor.”

Bunun dışında düzensiz farklılıklar kaynak kişinin anlık hatalı kullanımları sonucu da ortaya çıkabilir. Kaynak kişi kayıt sırasında başladığı tümceyi bitirmeden başka bir tümceye başlayabilir veya uzun tümcelerde durum eki-yüklem uyumunu gözden kaçırabilir. Aşağıdaki örnekte *düşmek* eylemi ilk kullanımında bulunma ekli bir tamamlayıcı ile gerçekleşmiştir. Bu kullanımın anlık bir hata olduğu devamındaki tümcede tamamlayıcının yönelme durum eki almasından anlaşılmaktadır:

(51) [...] kervan yendi. Yenende otuz doğğuz Kervanıdı. Hamısı *tüşdü çuhurda*. Bu adamcağız ğahdı, *tüşdü* tam *kelliye* (Ercilasun, 2002, s. 292).

“Kervan indi. İndiklerinde... Otuz dokuz kervan idi, hepsi çukura düştü. Bu adamcağız kalktı, başının üzerine düştü.”

Dil dışı etkenler de bu tür farklılıkları tetikleyebilir. DGA'nın Farsçanın etkisinin yanı sıra ana dili yerel İranî dillerden biri olan (Kürtçe, Zazaca) konuşurların yoğun bir biçimde yaşadığı coğrafyada şekillenmesi bu durumun iki dillilikle bağlantılı olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Ahmet Buran (baskıda) Elazığ ili ağzlarını 3 ana ağız bölgesine ayırdığı çalışmasında bu ağız bölgelerinin şekillenmesinde iki dilliliğin birinci derecede etkili olduğunu dile getirir. Ayrıca iki dilliliğin görüldüğü bölgelerde özellikle bulunma-çıkma durum ekinin düzensiz biçimde birbirlerinin yerine kullanıldığını belirterek bu durumun iki dillilikten kaynaklı olabileceğine işaret eder.

DGA'daki düzensiz durum eki kullanımlarının iki dillilikle ilişkili olup olmadığının tespiti için bölgedeki tek dilli ve iki dilli konuşurların konuşma özelliklerine bakmak gerekmektedir. Bu bakımdan çalışmada Elazığ ili ağzları için oluşturulan derlem Buran (baskıda) tarafından tek dilli ve iki dilli olarak belirlenen dil sahaları göz önünde bulundurularak ikiye ayrılmıştır. Tek dilli konuşurların bulunduğu Birinci Ağız Bölgesi olan Elazığ Merkez köylerinden 10 derleme metni (Gülensoy & Buran, 1994, s. 39-61, 3242 sözcük); iki dilli (Türkçe-Kürtçe) konuşurların bulunduğu Baskil ilçesine bağlı köylerden 10 derleme metni (Gülensoy & Buran, 1994, s. 170-181, 2810

¹⁵ Metonimi genellikle parça-bütün ilişkisine dayanır. Eylemin gerçekleştirilmesi için gerekli olan süreçlerden bir parça ifade edilerek bütün kastedilir (bkz. Kövecses & Radden (1998)).

sözcük) durum eki kullanımları bakımından taranmıştır. Tek dilli derlemelerde aşağıdaki 4 örnekte durum eklerinin ölçünlü dilden farklı olduğu görülmüştür:

(52) işTe bu gızdan gonişiler, gorişiler (Gülensoy & Buran, 1994, s. 40)

“İşte bu kız ile konuşuyorlar, görüşüyorlar.”

(53) oğlan arkadaşlarındān geziken[...] (Gülensoy & Buran, 1994, s. 43)

“Oğlan arkadaşlarıyla gezerken”

(54) gızından ganber bele bele, etdi, bele türküler sölediğiler, goyup gētdiğiler, (Gülensoy & Buran, 1994, s. 45)

“Kızın ile Kamber böyle böyle yaptılar. Türküler söylediler, sonra koyup gittiler.”

(55) atları vuriler vuriler atlar gāhmi. (Gülensoy & Buran, 1994, s. 46)

“Atlara vuruyorlar, vuruyorlar ama atlar kalkmıyor.”

(52)-(54) örneklerinde ayrılma durum eki olarak görünen {+dan} ekleri aslında vasıta durum ekinin fonetik bir varyantıdır. Nitekim Karahan (2016) vasıta durum ekinin bu varyantının ünsüz benzeşmesi yoluyla (+nAn > +dAn) ortaya çıktığını ve ayrılma durum ekiyle eşleştiğini göstermiştir. Dolayısıyla bu örnekteki kullanımlar aslında ölçünlü Türkçe ile farklılık göstermemektedir. (56) numaralı örneklerde görülen yönelme durum eki yerine belirtme durum ekinin kullanımı daha önce de örneklendirildiği üzere Türkçenin tarihi dönemlerinde de olan biçimdir.

Baskil ilçe köylerinden yapılan derlemelerde ise 32 örnekte farklı durum eki kullanımı tespit edilmiştir. Bunlardan 18’inde ayrılma yerine bulunma durum eki, 9’unda bulunma yerine ayrılma durum eki, 3’ünde belirtme yerine yönelme, 2’sinde yönelme yerine belirtme durum ekinin kullanıldığı görülmüştür. Aşağıda tespit edilen örneklerden bazıları sıralanmıştır:

(57) bizim analarımızda işitTiğimize göre bu adam burda hızmakārmış. asKermiş işTa. asKerliħda gāşmış (Gülensoy & Buran, 1994, s. 175)

“Bizim annelerimizden işittiğimize göre bu adam burada hizmetkārmış. Askermiş işte. Askerlikten kaçmış.”

(58) alla ataturkda razi ola. (Gülensoy & Buran, 1994, s. 173)

“Allah Atatürk’ten razı olsun.”

(59) onu yaħalayin ben onda durumu *soram*. (Gülensoy & Buran, 1994, s. 175)

“Onu yakalayın ki ben ondan durumu sorayım.”

(60) üsuF ordan ğoyidan *ğalmış*.

“Yusuf orda, kuyuda kalmış.”

(61) o vaqıt álazizdan *ğan döküldü* (Gülensoy & Buran, 1994, s. 173)

“O vakit Elazığ’da kan döküldü.”

(62) hala üsuFa çağırın ki güna belki üsuF temir edaceK. üsuFa çağırın *ğışlar*, üsuF gelmiş. (Gülensoy & Buran, 1994, s. 177)

“Hele Yusuf’u çağırın! Günah! (Rüyayı) Belki Yusuf tabir edebilecek. Yusuf’u çağırın, Yusuf gelmiş.”

(63) o bavasının kovunda *ğitliğ gelmiş* (Gülensoy & Buran, 1994, s. 178)

“Babasının köyüne kıtlık gelmiş / Babasının köyünde kıtlık başlamış.”

İki dilli dil sahasında durum eki farklılıklarının bu denli yoğun görülmesi düzensiz durum eki nöbetleşmelerinin eylem istemlerinin kopyalanması ya da konuşurun anlık hataları olarak değerlendirilmenin yeterli olmayacağını göstermektedir. Nitekim iki dilli bireylerin konuşma esnasında bazı dil özelliklerini güçlü olduğu dilden zayıf olduğu dile aktarabildikleri bilinen bir durumdur. Dolayısıyla İrani dillerde durum kategorilerinin Türkçeden farklı işleminin sadece Elazığ ili ağızları için değil, iki dilliliğin yoğun olduğu DGA’daki bazı düzensiz nöbetleşmelerin de nedeni olabileceğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda örnek olarak Kürtçe durum kategorisi ile ilgili birkaç hususa dikkat çekmek gerekir.

Badıllı (1965) Kürtçe Gramer Yapısı adlı eserinde Kürtçede *yalın durum*, belirtme durumu, *-e taraf durumu*, *içine durumu*, *-de durumu*, *-den durumu*, *içinden durumu*, *birlik-beraberlik durumu* ve *vasita durumu* olmak üzere dokuz durumun olduğunu belirtmiştir (Badıllı, 1965, s. 39-41). Badıllı (1965)’te Kürtçede yalın ve belirtme durumu eksiz olarak gerçekleşirken diğer yedi durum için 18 biçimbirim ile gerçekleştiği kaydedilmektedir. Bazı biçimbirimler ise birden fazla durum için kullanılabilir. Örneğin *dı....da/de* eki hem yönelme hem de bulunma durumlarını işaretlemektedir:

(64) **dı** ro **da** çû “Nehre gitti, suya aktı, boğuldu.”

(65) **dı** bajêr **da** “şehirde”

Yine yönelme durum işaretleyicilerinden biri olan **lı** ilgeci aynı zamanda bulunma durumu için de kullanılabilir:

(66) **lı** mın hatiye “Bana benziyor.”

(67) **lı** bajêr rune “Şehirde yaşa.”

Aynı ekin birden fazla durumu işaretlemek için kullanılmasının yanında Kürtçede durum biçimbirimlerinin silinmesi oldukça yaygındır. Kürtçede anlam karmaşasına yol açmadığı sürece özellikle yer-yön ifadeli sözcüklerde durum eki kullanılmayabilir. Bu tür kullanımlarda tümcedeki ögenin durumu bağlantılı olduğu eylemin anlamından çıkarılır. (68a) örneğinde de görülebileceği üzere ad öbeği (*ser gevıra*) *lı* ilgeci olmadan da tümcede bulunma durumunda kullanılabilir:

(68) *Ez lı ser gevıra me.*

Ben yön.h.e. üzeri kaya, çokluk koşaç

Ben kayaların üzerineyim

“Ben kayaların üzerindeyim.”

(68a) *Ez ser gevıra me.*

Ben üzeri kaya-çokluk koşaç

Ben kayanın üzeriyim

“Ben kayanın üzerindeyim.”

Aynı ad öbeğinin herhangi bir durum biçimbirimi almadığı aşağıdaki örnekte de belirtme durumunda kullanıldığı görülmektedir:

(69) *Du ser gevıra dıbini?*

Sen üzeri kaya-çokluk gör-, ş.z. 2. t.ş.

Sen kayanın üzeri görüyor musun?

“Sen kayanın üzerini görüyor musun?”

Dolayısıyla Kürtçede bir ögenin tümcede durum biçimbirim alması ya da almaması o ögenin tümcede hangi durum ile yer aldığını göstermede tek başına yeterli değildir. Türkçede ise durum eklerinin durum kategorisindeki görevleri büyük oranda sabittir. Dolayısıyla iki dilli konuşurların konuşma esnasında durum eklerini anadillerindeki karşılıklarına koşut biçimde kullanmaları olası bir durumdur. (41) örneğindeki işeyleminin öğelerine yüklediği durum eklerindeki karışıklık konuşurun konuşma esnasında yer-yön bildiren sözcüğün (iç), Kürtçedeki eksiz karşılığına denk biçimde belirtme ve yönelme durum ekleriyle kullandığını göstermektedir. Van ilinden derlenen (42) numaralı örnekte ise aynı tamamlayıcının bulunma durum ekini aldığı örnek tespit edilmiştir:

(41) *dilki yemiş içmiş içini işemiş, ondan sora gelmiş pıreye kavuşmuş, demiş, pıreye öbür küpü de ver, senin ükün ağır ver onu da daşıyam. onu da ali yeyi içine işi. pıreye*

ğızının evine geli ki iki küp de boş. dilki yemiş **içine** işemiş, nene garı bu sefer sepetin altına yağ göyi, dilki geli yeyi. (Gülensoy & Buran, 1997, s. 99).

“Tilki yemiş, içmiş, içine işemiş. Ondan sonra pirenin yanına gitmiş ve ona ‘Pire öbür küpünü de ver! Senin yükün ağır. Ver onu da taşıyayım.’ demiş. Onu da alıyor, yiyip içine işiyor.”

(42) *giTđim men şışenin **içinde** işiyem.* (Gökçür, 2012, s. 399)

“Ben şışenin içine işiyorum.”

Kürtçede zamirler için de aynı durum geçerlidir. Zamirlerin bir biçimi birden fazla durum için kullanılabilir. Örneğin 2. teklik şahıs “tu”nun çekimli biçimi olan “te” hem belirtme hem yönelme durumları için kullanılabilir:

(70) Ez **te** dıbinım.

“Ben seni görebiliyorum.”

(71) Mın nan da **te**.

“Ben sana ekmek verdim”.

DGA’da zamirlerin belirtme-yönelme durum çekimlerinde benzer bir ikilik düzensiz olarak karşımıza çıkmaktadır:

(72) “bunlar gençTır **sana** begánmazlar.” dedim (Gülensoy, Buran, 1997, s. 183).

“Bunlar genç, seni beğenmezler!” dedim.”

(73) be bunnar **máni** aħşam ceza veri. (Gökçür, 2012, s. 448).

“Bunlar bana akşamleyin ceza veriyorlar be!”

DGA’daki bazı düzensiz durum eki farklılıklarının ses bilgisel kaynaklı olabileceğinin de altını çizmek gerekir. Ayrılma durum ekindeki /n/ sesinin düşürülmesi sonucunda bulunma durum ekiyle ayrılma durum ekinin eşsesleşmesi mümkün görünmektedir. (74) ve (75) numaralı örnekler bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

(74) **damda** daşlari atın. bardağlari Kıırın. (Gökçür, 2012, s. 340)

“Damdan taşları atın, bardakları da kırın!”

(75) ğız **aħurda** ses gelir. (Gökçür, 2012, s. 442)

“Kız ahırdan ses geliyor.”

Nitekim Bulut (2005, s. 247), Sungur Türkçesinin Kürtçe etkisiyle sözcük sonu /n/ sesini düşürme temayülü geliştirdiğini (men > mE) ve bu durumun ayrılma durum ekinde de görüldüğünü dile getirmektedir: sEnnE “senden”. Dolayısıyla (74)-(75) örneklerinde aslında ayrılma durum ekinin kullanıldığı, /n/ sesinin Sungur Türkçesinde olduğu gibi dil ilişkileri sonucu gelişmiş ses bilgisel bir temayül ile düşürüldüğü söylenebilir.

Bulunma durum eki yerine ayrılma durum ekinin kullanıldığı aşağıdaki örnekleri ses bilgisel süreçlerle açıklamak henüz mümkün görünmemektedir. Bu kullanımlar İrani dillerdeki durum kategorileriyle de örtüşmemektedir. Yine de bu kullanımların iki dillilikle ilişki olabileceği ihtimalinin altını çizmek gerekir. Bilindiği üzere iki dilliliğin sonuçlarından biri de dil karışmasıdır ve dil karışması durumunda iki dilli konuşur iki dilde de bulunmayan yapıları üretebilmektedir (Hyltensam & Obler, 1989).

(76) Ağlamışlar sızlamışlar, bavası ağlıya, ağlıya, ağlıya güzları kör olmuş. üsuF **ordan** **goyidan** **ğalmış**. (Gülensoy & Buran, 1994, s. 177)

“Ağlamışlar, sızlamışlar. Ağlaya ağlaya babasının gözleri kör olmuş. Yusuf orda, kuyuda kalmış.”

(77) [...] haşa **burdan** hayvan bile gezmemiş. (Ercilasun, 2002, s. 254)

“Burda -haşa!- hayvan bile gezmezmiş.”

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada DGA’daki eylemlerin söz dizimsel düzeyde ölçünlü dilden farklılık gösteren hususları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda söz dizimsel farklılıklar farklı tamamlayıcı sayısı, farklı tamamlayıcı tipi ve farklı durum eki kullanımı olarak ele alınarak incelenmiştir. Bunlardan tamamlayıcı sayısı ile ilgili *doğ-* eyleminde örneklendirilen farklılık Türkçenin tarihî devirlerinde görülen ikili kullanımlarla ilişkilendirilmiştir. Tümce tipli tamamlayıcıların ölçünlü dilden daha sık kullanımı ve daha fazla sayıda eylemin tümce tipli tamamlayıcı ile gerçekleşmesi ise İrani diller ile olan ilişkilerin DGA’da ölçünlü dilden daha yoğun olması ile ilişkilendirilmiştir. Farklı durum eki kullanımından kaynaklı farklılıklar ise düzenli ve düzensiz farklılıklar olarak iki başlıkta ele alınmış, düzenli farklılıkların yine Türkçenin tarihi devirlerindeki istem bilgisi ile açıklanabileceği belirtilmiştir. İki dillilik dolayısıyla konuşurun güçlü olduğu dilden zayıf olduğu dile yaptığı kod aktarımlarının düzensiz gerçekleşen durum eki farklılıklarının olası nedenlerinden biri olabileceğine işaret edilmiş ve Kürtçenin durum kategorisinde görülen bazı çeşitli kullanımların düzensiz değişimleri tetikleyebileceğinin altı çizilmiştir.

Ağızlarda görülen dil bilgisel farklılıkların dil içi nedenleri etraflıca araştırılsa da dil ilişkileri ve iki dillilik gibi dil dışı etkenlerin bu değişimlerde ne derecede ve nasıl etkili

oldukları konusunda alanyazında yeterli araştırma yapılmamaktadır. Bu bağlamda yazı dilleri için yapılan dil ilişkileri araştırmalarının ağızları da kapsayacak biçimde genişletilmesi ve iki dilli bireylerin dil özelliklerinin kapsamlı biçimde ele alınması ağızların dil bilgisel betimlemeleri için önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Allerton, D. J. (1982). *Valency and the English Verb*. Academic Press.
- Aydın Özkan, I. (2017). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*. Grafiker Yayınları.
- Badıllı, K. (1965). *Kürtçe Grameri: Kurmançça Lehçesi*. Ankara Basım ve Ciltevi.
- Bondzio, W. (1971). Valenz, Bedeutung und Satzmodelle. Helbig, G. (ed.), *Beitrage zur Valenztheorie* (s. 85-103). Halle und The Hague.
- Bondzio, W. (1978). Abriss der sematischen Valenztheorie als Grundlage der Syntax II. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 31(1), 21-33.
- Bulut, C. (2005). Iranian Influences in Sonqor Turkic. Csato, E. A., Isaksson, B. & Jahani, C. (ed.), *Linguistic Convergence and Areal Diffusion: Case studies from Iranian, Semitic and Turkic* (s. 241-270). RoutledgeCurzon
- Bulut, C. (2006). Syntactic traces of Turkic-Iranian contiguity. An areal survey of language contact-induced in patterns of relativization. Johanson, L. & Bulut, C., (ed.), *Turkic-Iranian Contact Areas: Historical and Linguistic Aspects* (s. 165-209). Harrassowitz Verlag.
- Buran, A. (2002). Konuşma Dili-Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri. *Türkbilig*, 97-104.
- Buran, A. (baskıda). Elazığ İli Ağzları. *Türkiye Türkçesi Ağzlarından Seçmeler*. TDK Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.
- Csató, É. Á. (2000). Some Syntactic Variation in Turkish Dialects. Erguvanlı Taylan, E. & Özsoy, S. (haz.), *Türkçe'nin Ağzları Çalıştayı Bildirileri* (s. 81-85). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Demir, İ. (2014). Türkçede Belirtme-Yönelme Hâli Ekleri ve Güneybatı Anadolu Ağzlarındaki Kullanımı. *Sosyal Bilimler Dergisi* 16(1), 129-147.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişimleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Doğan, N. (2015). Türkçe Sıfatların İstem Bilgisi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 12(3), 77-90.

- Dowty, D. (2000). The Dual Analysis of Adjuncts/Complements. ZAS Papers in Linguistics. <https://semanticsarchive.net/Archive/GZhNGUxZ/dowty.Oslo.pdf>
- Erdem, M. (2017). Türk Dillerinde Geçişsiz ve Geçişli Fiil Değişmesi ve Söz Dizimsel Sonuçları: doğ- fiili Örneği. Gazi Türkiyat, 21, 1-18.
- Ehnert, R. (1974). Liste der Grundvalenz: der häufigsten deutschen Verben. Oulu.
- Ercilasun, A. B. (2002). Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi. TDK Yayınları.
- Erguvanlı-Taylan, E. (1998). Türkçe'de Tümce Yapısına Sahip Tümleş Yantümceleri. İmer, K. & Subaşı Uzun, L. (ed.), Doğan Aksan Armağanı (s. 155-164). Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Fillmore, C. J. (1968). The Case for Case. <http://linguistics.berkeley.edu/~syntax-circle/syntax-group/spr08/fillmore.pdf>
- Fillmore, C. J. (1977). The Case for Case Reopened. Syntax and Semantics: Grammatical Relations, 8, 59-81.
- Fillmore, C. J. (2003). Valency and Semantic Roles: the Concept of Deep Structure. Ägel, V., Eichinger, L. M. , Eroms, H. W., Hellwig, P. Heringer, H. J. & H. Lobin (ed.), Dependency and valency - Dependenz und Valenz: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / An International Handbook of Contemporary Research içinde (s. 457-475). Walter de Gruyter.
- Golzar, H. A. (2016). Türkçe Fiillerde İstem (Ettirgen Yapılarda). [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Gökçür, E. (2012). Van Gölü Havzası Ağızları. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Götz-Votteler, K. (2007). "Describing Semantic Valency". Herbst, T. & Götz- Votteler, K. (ed.), Valency – Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues (s. 37-50.). Mouton de Guyter
- Gülensoy, T. (1988). Kütahya ve Yöresi Ağızları. TDK Yayınları
- Gülensoy, T., & Buran, A. (1994). Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler. TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2002). Uşak İli Ağızları. TDK Yayınları.
- Günay, T. (1978). Rize İli Ağızları. Kültür Bakanlığı MFAD Yayınları.
- Menz, A. (2002). The dialect of Erzurum: Some remarks on adverbial clauses. Turkic Languages 6, 199-214.

- Helbig, G. (1982). Valenz und Sprachebenen. Zeitschrift für Germanistik 3(1), 68-84.
- Helbig, G. (1992). Problem der Valenz und Kasustheorie. Amx Niemeyer Verlag.
- Helbig, G., & Schenkel, W. (1983). Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Max Niemeyer Verlag.
- Herbst, T. (1988). A Valency Model for Nouns in English. Journal of Linguistics, 24, 265-301.
- Hyltenstam, K. ve Obler, L. (1989). Bilingualism Across the Lifespan: Acquisition, Maturity, and Loss. Cambridge University Press
- İlker, A. (2013). Ağız Alanlarında Yükleme ve Yönelme Değişmesinin Sebepleri Üzerine Yeni Bir Bakış. Leyla Karahan Armağanı (s. 633-649). Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2015). Bir Hypercorrection (Aşırı Düzeltim Örneği): Batı Anadolu Ağızlarında Ünlü Nöbetleşmesi. Gül, B. (ed.), Alkış Bitig: Kemal Eraslan Armağanı (s. 59-66). Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Karahan, L. (2016). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eş Sesli(leşen) Ekler: {+DAn} Ayrılma ve Vasıta Hâli Eki. Bilgehan Atsız Gökdağ & Nazım Muradov (ed.), Türklük Biliminden Bir Ömür: Prof. Dr. Tofiq Hacıyev Kitabı (s. 315-322). Akçağ Yayınları
- Katz, J. J., & Fodor, J. A. (1963). The Structure of a Semantic Theory. Language, 39(2), 170- 210.
- Korhonen, J. (1977). Studien zu Dependenz, Valenz und Satzmodell: Teil I. Theorie, Praxis der Beschreibung der deutschen Gegenwartssprache: Dokumentation, kritische Besprechung. Lang.
- Korkmaz, Z. (1995). Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı. Z. Korkmaz, Türk Dili Üzerine Araştırmalar II (s. 222-231). TDK Yayınları.
- Kövecses, Z., & Radden, G. (1998). Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View. Cognitive Linguistics, 9(1), 37-77.
- Osborne, T. & Kahane, S. (2015). Translator's Introduction. L. Tesnière, Elements of Structural Syntax (Timothy Osborne & Sylvain Kahane Çev.) (s. XXIX-LXXIII). John Benjamins Publishing Company,
- Pasch, R. (1977). Zum Status der Valenz. Linguistische Studien Reihe A Arbeitsberichte, 42, 1-50.

- Růzička, R. (1978). Three Aspects of Valence. W. A. (ed.), Valence, Semantic Case and Grammatical Relations içinde (s. 47-53). Jhon Benjamins Publication Company.
- Sağlam, B. (2020). Doğu Grubu Ağızlarında İstem. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sevortyan, E. V. (1960). Türk Dillerinde Fiillerin Geçişli (Transitif) Geçişsiz (İntransitif) Olmalarına Dair. VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler (s. 181-190) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Spevak, O. (2014). Noun Valency. Jhon Benjamins Publication Company
- Tarama Sözlüğü (TS) I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII (2009). TDK Yayınları
- Tesnière, L. (1959). Éléments de syntaxe structurale. Klincksieck
- Tesnière, L. (2015). Elements of Structural Syntax (Timothy Osborne & Sylvain Kahane Çev.). John Benjamins Publishing Company.
- Tosun, İ. (2016). Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri. Payda Yayıncılık.
- Valdimarsson, S. M. (2012). Semantic Roles - The Aspectual Interface Hypothesis and Argument Realizations. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sigilum Universitatis Islandiae
- Welke, K. M. (1988). Einführung in die Valenz und Kasustheorie. VEB Bibliographisches Institut.